

Олена Боряк

**Злочини і правопорушення в сфері статевого життя
за архівними документами XVIII–XIX ст.
(випадки зґвалтувань і проституції)**

Дослідниками історії сім'ї, побуту і культури взагалі визнано необхідність вивчення історико-сексологічних сюжетів. Напевно, найбільшою складністю тут є пошук необхідних джерел, адже реальна історія моралі є ширшою, ніж той пласт, який представлений добре відомими фольклорними та етнографічними сюжетами. Вагому інформацію про соціально-культурні норми (включаючи станові, регіональні, індивідуальні варіації), наявні інститути, а також форми і методи соціального контролю, безумовно, містять архівні джерела. Різноманітні сюжети, всілякого роду казуси та життєві історії, які відклалися в архівній спадщині, дозволяють виявити особливості сексуальних уявлень та сексуальної поведінки, порівняти “норму” та “дійсність”, розкрити ступінь укоріненості етичних норм, окреслити певні соціально-психологічні стереотипи.

Держава завжди намагалася встановити стандарти індивідуальної поведінки і, відповідно, контролювати їх виконання за допомогою адміністративно-правових дій. Так само суспільство намагалася контролювати сексуальну поведінку, а також стримувати її небажані прояви за допомогою насадження (часом і агресивного) норм суспільної моралі [Кон 1996: 11]. Події і факти повсякденності фіксувалися в документах, і, отже, потрапляли до “анналів історії”, очевидно, завдяки насамперед своїй

ненормованості – вони виходили за межі дозволеного. Тому, зібрані разом, вони розширюють наші уявлення про певні реалії повсякдення.

Кожний вид джерела, враховуючи історію його утворення, має свою власну специфіку. Доводиться враховувати ким, з якою метою або з яких причин був складений документ.

Одним із джерел аналітичного вивчення історико-сексологічних сюжетів може бути, зокрема, архівний комплекс Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (1832–1914) (Ф. 442), а також Генеральної військової канцелярії (Ф. 51) Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі – ЦДІАК).

За рівнем концентрації фактичного матеріалу, хронологічними та географічними межами документи цих фондів належать до універсальних, що робить їх унікальними джерелами.

Указом від 24 лютого 1832 р. київський військовий губернатор (сама посада впроваджена в 1796 році) був призначений також генерал-губернатором Поділля та Волині. Відтоді він став вищим представником царської влади в підлеглих йому губерніях, підзвітний безпосередньо цареві [Ерошкин 1960: 172]. Канцелярія Управління Київського генерал-губернаторства була створена одразу після заснування цієї установи. Найбільш інформативним для означеної тематики виявилось справочинство її поліцейської (1832–1878) та судної частин (1827–1878). У поліцейській частині відкладалися рапорти земських справників, а також справи земських судів, зокрема – про втечі та самогубства селян, соціальні рухи, спротив селян властям і поміщикам. Судна частина документувала розглядання питань за скаргами селян і чиновників на поміщиків. Тут осідали справи про селян-втікачів, а також кримінальні справи про злочинства, вбивства, зґвалтування, пограбування, підпали тощо [Шандра 1999: 69]. Зосередження в Канцелярії генерал-губернатора різнопланової інформації сприяло тому, що її документні потоки були масовими, різноманітними й систематичними, забезпечуючи інформаційну повноту, з наближенням до достовірного, адекватного відображення соціальних процесів у суспільстві Правобережної України.

З усіх справ, які виділені мною з архівного масиву Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, найбільш численними виявилися справи про зґвалтування. Свого часу вони були предметом розгляду судових органів як кримінальні справи про насильство та жорстоке поводження насамперед із селянками, а отже, висвітлювали проблеми тогочасного буття, зокрема – взаємостосунки між поміщиками і кріпачками (тих, хто

перебували на різних станових шаблях), а також гендерні проблеми. Проте слід зважати й на те, що ми маємо справу з матеріалом, що часто носить казушний характер.

Показовою є справа з приводу злочину, скоєного поміщиком Віктором Страшинським, який мешкав у с. Шаліївка Сквирського повіту Київської губернії. У справі, яка датується листопадом 1836 р. та нараховує 68 аркушів, зібрані свідчення про зґвалтування ним неповнолітніх. Згідно з одним із рапортів, він “витребував” шість сільських дівчат в селі Мшанці, завіз їх до свого маєтку (розташованого за 180 верст) і *“там лишил их насильственным образом девства”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 144, спр. 868, арк. 5]. В іншій скарзі у цій же теці вже згадується про зґвалтування 18 селянських “девиц” Проте в ній додаються факти щодо свавілля та повної безкарності злочинця: за свідченнями селянок, після скоєного, *“стараясь затмевать свои проступки”*, одних він видає заміж за своїх же кріпаків – і таким чином вони продовжують перебувати під його контролем; інших – тримає у своєму маєтку *“на удовлетворение своих роскошей, к которым он в пожилых летах не краснея [...], предан”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 144, спр. 868, арк. 14 зв.].

У скарзі, що датується 1848 роком (с. Кузьминці Київського повіту), значиться:

Помещик их Конопатский насильно принуждает крестьянок своих к преступным с ним связям..., что в Кузьминцах нет ни одной женщины, которая бы не была изнасилована Конопацким и что по сему поводу мужья крестьянок причиняют своим женам побои, постоянно находятся в раздоре с ними и нарушается семейственное спокойствие... [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 159, спр. 272, арк. 1].

Чим закінчився розгляд цієї скарги – невідомо. Проте сам факт її оприлюднення та розгляду чиновниками Київського генерал-губернаторства свідчить про те, що така поведінка визнавалася не лише аморальною, але й де-юре – кримінальною. Видається, тут йшлося лише про насильство над жінками з боку Конопацького, щодо “побоїв” з боку власних чоловіків – проблема вбачалася лише у “порушенні сімейного спокою”

Справу щодо зґвалтувань селянської дівки Ганни Устименкової розглядав Радомишльський земський суд у червні 1842 року [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 151, од. зб. 535, арк. 1–127]. Злочини були скоєні відставним поручиком Васильєвим та помічником станового пристава Коропом. Перший – управитель маєтку – *“насильственным образом лишил девства”* Устименкову на еко-

номічному подвір'ї, а другий – двічі *“имел с нею насильное сношение”*, тільки вже у своєму службовому кабінеті. Останнє стало можливим завдяки тому, що пристав майже на півгодини залишився з дівчиною наодинці – поки чекав на соцького, якого відправив до селянки Ганни Сирошевої. Незадовго перед тим остання вийшла заміж, отже, зберігала ще свою весільну сорочку з *“признаками потерянного девства”*, і пристав мав намір порівняти її з сорочкою постраждалої. Не полишає відчуття, що Короп взагалі почував себе досить вільно – замість негайного розгляду справи, він насамперед наказав покарати 80 ударами різок позивачку Марію Іовенкову, тітку постраждалої. Її *“словесну”* скаргу він кваліфікував як таку, що *“возмущает крестьян”*

Записи дізнання доносять до нас скрупульозність, з якою було проведено слідство: кожен факт згвалтування був засвідчений, і при тому термінологія для визначення злочину варіювалася. Так, згідно з документами, кожен з обвинувачених мав з жертвою *“насильное сношение”* [арк. 4], *“принудил учинить с ним блуд”* [арк. 6], *“насильно растлил”* [арк. 20], *“насильственным образом лишил ее девства”* [арк. 51 зв.], *“имел с нею насильно любострасное сношение”* [арк. 54], *“насильное с нею совокупление”* [арк. 91].

Для проведення *“слідчої експертизи”* були залучені офіцер корпусу жандармів, а також штабний лікар та повитуха. Крім весільної сорочки Ганни Сирошевої, до огляду були залучені сорочка та фартух постраждалої Марії Іовенкової. Висновки баби-повитухи були такими:

Девица взрослая, здоровая, крепкая в бодрственном состоянии находящаяся, особенно во время дня или ночью в модном месте одним мужчиною быть изнасилована не может. Если сие и случилось в таком месте, где никому было подать помощи, то девица своим сопротивлением и противоборством должна иметь на теле и (чреслах) какие-либо знаки, доказывающие сию истину [...]. Обыкновенно после изнасилования девица бывает больною, и имеет признаки изнасилования на женских своих детородных частях, что свидетельствовавшей (неизвестно). При изнасиловании девицы на платьи показывается крови несколько капель алого цвета, а на осматриваемой рубаше и фартухе, предоставленных в суд, найдено крови до полтора унца, так что по рубашке спереди находились четыре большие ладони кровавые пятна и к низу подола такие же большие пятна, ззади три таких же большие кровавые пятна [...], каковое истечение крови при изнасиловании едва ли когда бывает, кроме сего рубаха и фартух были (вымыты и качаны); [...]. Все таковыя обстоятельства не подают верных доказательств

к настоящему определению действительности, [что] она, Анна Устименкова, изнасилована [арк. 41 зв.–42].

В іншому місці “справи” зустрівся свідчення, що “експерти” не виключали, що кров на одязі постраждалої схожа “...на знаки, бывающие от обыкновенного женского месячного очищения” [арк. 91]. Незважаючи на те, що тут було чимало суперечливих свідчень, земський суд виніс ухвалу на користь позивачів – Марія Іовенкова отримала “*вдвое получаемое походниче рядовое жалование*”, Ганна Устименкова – “*в четверо ту сумму, какую отец ее в 1842 г. заплатил податей земских и мирских повинностей*” [арк. 93 зв.]. Вірогідно, завдяки клопотанням дружини Васильєва до різних інстанцій, зокрема, на ім'я графа А. Х. Бенкендорфа, справу було відправлено на розгляд до Сенату – вищого органу суду та нагляду Російської імперії. Проте у липні 1843 року обидва злочинці, позбавлені всіх посад і звань, все ще перебували під вартою.

Слід зазначити, що різні за природою злочини на сексуальному ґрунті, як правило, об'єднує спільна обставина: підслідні одностайно наполягали на тому, що всі звинувачення є наклепом, спробою їх обмовити (або помститися їм). Показовою є щойно згадана справа: кілька селян під присягою намагалися переконати слідство в тому, що зґвалтування бути не могло, адже солдатка Іовенкова та дівка Устименкова “*вели блудную жизнь с квартировавшими разновременно солдатами*” (проте, у справі знайшлися й такі, що “*отозвались незнанием за ними ничего дурного*” [арк. 36 зв.]). Очевидно, що саме такий спосіб обмовлення був достатньо “дієвим”, і після 150 років по тому важко визначити, які саме факти відповідали дійсності, а які – ні. З іншого боку, тут виразно простежується тиск певного стереотипу – жертва сама винна: у найгіршому варіанті – спокусила, у простішому – не чинила належного опору. Спростувати подібні звинувачення для жертви (власне, як і довести свою непричетність до злочину відповідачу), а отже, у будь-якому випадку – отримати юридичний захист і соціальну підтримку, було справою складною. Тому такого роду злочини розглядалися довго, і часом залишалися без остаточної відповіді й визначення ступеню винності та, відповідно, міри покарання відповідача.

Та й для чиновництва, схоже, найпростішим виходом із справи про сексуальне насильство було оголосити, що “*подговор ложный, означенное дело поспешнейше окончено*” Наприклад, у скарзі на поміщика Кременецького повіту (серпень 1846 р. – липень 1847 р.) повідомляється, що той дає цуценят своєї улюбленої собаки для відгодовування груддю жінкам, які знаходилися

в його “дворових послугах” Після майже річного розгляду земський справник виніс резолюцію: “не підтверджується” [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 354, спр. 212, арк. 6-11]. Наведу також матеріали короткої справи (грудень 1850 р.) щодо скарги селян на прикажчика Яцимирського, який *“нападает на их жен для удовлетворения своих страстей и которая несоглашается, то он на другой день бьет их и приказывает им работать против силы их”* – зі стислим резюме: *“донос несправедливый и учинен по злобе”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 446, од.зб. 73, арк. 1–2 зв.]. Така ж доля спіткала скаргу солдатки Агафії Шилової на поміщика Симського з с. Розваж про *“делаемые ей разныя притеснения с поводу, что она не соглашается вести с ним блудной жизни”* Після короткого розгляду вердикт земського справника був безапеляційним: *“чтобы впредь подобными несостоятельными жалобами не осмеливалась утруждать начальство”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 454 (1857 р.), спр. 21, арк. 3–7 зв.]. Вже знайоме формулювання: свідки *“навлекли на его сие бесчестие вовсе несправедливо...”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 151, спр. 330, арк. 2 зв.] ми знайдемо в матеріалах судної частини Канцелярії у “Рапорті Овруцького земського суду про провадження слідства у справі зі звинувачення мешканця м. Овруча Волинської губ. Гімельмана” – тільки цього разу йшлося про звинувачення у скотолозтві (квітень 1842 р.).

Архівні справи дають нам докази того, що в певних випадках наклепи у сексуальній “неблагонадійності” були справою безпрограшною (згадаймо поширену практику фальшивих звинувачень дисидентів у СРСР у сексуальних збоченнях, що давало можливість легко перетворити їх на кримінальних злочинців). Йдеться про викриття політичних поглядів, які в доносах підсилюються свідченнями про сексуальну “неправильність” їх фігурантів. У таємному донесенні Бердичівського повітового “стряпчого”, датованому 1860 р., йдеться про підозрілу поведінку поміщиків. На десяти сторінках справи список звинувачень відкривається характеристикою їхніх політичних симпатій:

они убеждены в восстановлении национальностей, одобряют действия Гарибальди, порицая неополитанского короля Франциска II, и нисколько не сочувствуя положению Папы...

а закінчується досить банально:

Абрамович, помещик с. Камени, он ведет разгульную жизнь и содержит из крестьянских девок гарем; Миленевский, человек женатый, но живущий дурно с женой и содержащий наложниц Отличительная черта Миленевского еще та, что он занимается магией [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 810, спр. 161, арк. 8].

Архівні документи дають можливість дещо прояснити не тільки обставини скоєння насильства на сексуальному ґрунті, але й побачити його наслідки. Особливість кримінальних справ про сексуальні злочини полягає в тому, що тут якнайрельєфніше проявляється психологія людини у пограничному стані. Адже зафіксовані в них життєві колізії є неприхованим насильством, коли вчинки стосовно жертви є жорстокими та грубими – такими, що принижують її людську гідність (а часом штовхають до самогубства), коли наруга над тілом є наругою над душею – остання сприймається як невідривна від тіла. Жертва подеколи намагається знайти захист, як мінімум – хоча б співчуття. Так, вже згадана вище Ганна Устименкова про факти знущання з неї покаржилася приходському священику Хотинському, проте *“...он ей не внимал, ибо вместо совета или какой-либо защиты посредством извещения начальства, передал даже собственные солдатки слова поручику Васильеву”* Чи не тому на цьому ж аркуші знаходимо свідчення, що *“девка со стыда хотела утопиться”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 151, од. зб. 535, арк. 40]? Трагічна історія трапилась у Новоград-Волинському повіті (грудень 1834 року) – селянка Марія Золотунцова була запідозрена її чоловіком у сексуальних стосунках з козаками, які проходили селом. За *“распутную жизнь”*, *“посрамление супружеской жизни”* вона була покарана двадцятьма ударами різок:

Во время наказания была держима мужем и соцким. муж сознался, что наказание было чувствительно, а соцкий и десяцкий изъясняются, что они и сами, будучи тогда в испуге, не считали ударов. После этого была покладена на печь – Золотунцова нашла нож и нанесла себе удар в горло. Через семь дней скончалась в больнице [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 141, спр. 635, арк. 5].

Проте нестриманість жінки у сексуальній поведінці часом відбивалася й на чоловікові. У Старокостянтинівському земському суді (жовтень 1844 – грудень 1845) розглядалася справа про спробу 23-річного Данила Школьного заподіяти собі смерть: перед тим він кілька разів *“нагадував”* своїй дружині про подружні обов’язки, а її коханець – сільський управитель карав за це чоловіка різками [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 1, од зб. 5426, арк. 4 зв.].

Сексуальний злочин неначе самою своєю природою може бути легко *“закладений”* в опозиції жертва/агресор, де агресор переважно – *чоловік*, а жертва – *жінка*. Проте це не є виключною закономірністю. Можлива інша колізія, коли як кривдником, так і скривдженим виявляється *чоловік*. Такий випадок фіксує

донесення Прилуцької полкової канцелярії до Генеральної військової канцелярії під назвою: *“Дело Павлу Ладинскому за сотника варвинского правящему о совокуплении якобы его з хлопцем Корнеем, сыном Гаврила Дорошенка, во время определения его над высланными линейными работниками командиром 1736 г. Августа 2 производимое”* [ЦДІАК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 5470]. Військовий писар старанно фіксує випадок гомосексуального зазіхання, який трапився в армії:

...В день недельный в таборе он, Ладинский, подпил и хлопца сотни Сребрянской Корней сына Гаврилового Дорошенкового в его будку кликал и в той своей будце з одной стороны открытой на смерканьи велел тому хлопцу подле себе лягти и с подпилости своей с оным хлопцем Корнеем лежачим совокуплялся достязанием плотю своею ему, Корнию, в его задок, а надлежащее исполнение плоти было ль или нет, того де за подпилостью не упомнит. [...] А сколько раз в кибитце в задок ему, Корнею, досязал своею плотью, того де он, Ладинский, не помнит [арк. 6].

Скривджена сторона, і це, вочевидь, не залежить від статі, в подібній трагічній ситуації поводить ся нестямно:

“Он, хлопец, из будки впавши и портки так на коленах вынесши, стал пробу кричат, и по земле лазити” Такий його стан навіть налякав свідків, бо *“...вся чернь полку Прилуцкого крикнула, что зв’яжить такого (хлопця) [...], чтоб он (хлопец) сам себе с того сорома какой смерти не починил и нас до погибели не привел”* [арк. 3 зв.] (згадаймо про дівку, яка *“со стыда хотела утопиться”*).

А як поводить ся кривдник? Військовий писар описує реакцію чоловіка, спійманого на злочині. Останній сприймає дії “черні”, яка ледь не вчинила над ним самосуд, як замах на його життя, особисте приниження та образу:

Ругаючи мене, безчестно привязали к колесу назад руками жестоко, и били, и увечили, и сидел я у колеса з вечера до утра за полудень, а по полудни забивши мене в претяжкие колодки и описав ложно, выслали мене в полковую канцелярию под караул; и в канцелярии полковой немало сроку мне не даючи, и того ж что мене мужики били, ввечели, в колодки самоволно забивали, и всмерть убить хотели, похваляючись [арк. 15 зв.].

Така наступальна позиція нападника робить ситуацію парадоксальною – незважаючи на тяжкість злочину, в його особі вималюються риси “героїзації” та навіть жертвовності.

Рукописи, що містять характеристику способу життя в містах ХІХ ст., є надзвичайно інформативними. У місті завжди більше, ніж у селі, джерел спокуси, отже, чиновникам Київського генерал-губернаторства, на яких лежала відповідальність за адміністративно-територіальне управління краю, доводилося докладати максимальних зусиль, щоби контролювати та обмежувати небажані (так, як вони це розуміли) ексцеси. Про це свідчать всілякого роду циркуляри, приписи, доповідні записки, а також матеріали розгляду скарг.

Справа, яка датується 1837 роком, доносить до нас колізію взаємовідносин всередині родини, а саме – між матір'ю та донькою. Мати скаржиться на *“любострастную связь”* своєї доньки Марії з *“праздноживущим”* канцеляристом. Марія, за свідченням матері, *“убегает из дома... и таскается по улицам и полям без всякой надобности”*, а отже, вона просить віддати *“розпусницю”* *“на руки”*, оскільки має намір відправити її до монастиря в іншому місті. А донька, в свою чергу, звинувачує матір в примушуванні *“побоями и угрозами”* до *“любовного зв'язку”* заради милостей та грошової допомоги. А вона, насправді, була в помешканні канцеляриста *“собственно для взятія прочестъ его печатныхъ и рукописныхъ сочинения”* Справа завершується коротким записом, що у грудні 1836 р. передано до суду [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 142, спр. 791, арк. 2–5].

Документи 50-х років ХІХ ст. надають нам свідчення щодо особливого занепокоєння влади *проституцією*, відтак і ставлення до жінок *“легкої поведінки”* Циркуляр Міністерства внутрішніх справ (підготовлений Медичним департаментом у січні 1856 р.) мав назву *“Про недопущення публічних жінок до вступу у годувальниці”* Головна теза, яка була виголошена в назві, у самому документі мала чітке обґрунтування:

Ведомая публичными женщинами жизнь, напротив, приучая их к ленности, нередко пьянству и подобным дурным наклонностям, делает их легкомысленными, беспорядочными и неспособными к постоянным нравственным занятиям, и что по сим их недостаткам могут легко произойти вредные последствия не только для семейств, в коих таковые женщины будут приняты, но и для детей, вверенных им для питания грудью [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 33, спр. 1575, арк. 2].

Надалі в центрі пильної уваги опиняються будинки розпусти – вони надовго залишаються *“гарячою”* темою для чиновницького апарату. Правила утримання будинків *“терпимості”* були затверджені Міністерством внутрішніх справ ще у травні 1844 року –

передбачалося, що до них не будуть приймати жінок, молодших 16-річного віку: *“такой ранний разврат далеко превышает те пагубные последствия, которыми обычно сопровождаются для проституток-одиночек слишком ранний разврат”* 1851 року за “височайшим” розпорядженням місцева влада була зобов’язана скласти списки жінок, *“обративших распутство в промысел”*, – для безкоштовного огляду у медичних закладах. Якщо вдавалося довести, що зараження сифілісом відбулося в домі розпусти, лікування провадилося за рахунок останнього. Проте Положення, ухвалене у березні 1862 року, анулювало можливість безкоштовного лікування жінок від сифілісу [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 770, спр. 144, арк. 108–108 зв.]. Сигналом для значного обмеження функціонування так званих будинків для *“непотребства”*, були статті 245–250 Зводу законів (1857 р.) [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 36, од. зб. 997]. Невдовзі, а саме 1885 року, віковий ценз для повій було підвищено до 21 року [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 631, од. зб. 217].

Поліцейська частина діловодної служби канцелярії, де накопичувалася документація щодо поліцейського нагляду за навчальними закладами, зберегла для нас цікаву пам’ятку – друковані Правила *“по части нравственной”* для студентів імператорського Університету св. Володимира (листопад 1858 р.). У цьому своєрідному моральному кодексі студента, зокрема, йшлося про *“... поступки, обнаруживающие глубокую безнравственность, или же несоответственные ни с понятиями собственного достоинства, ни с понятиями чести. Сюда относятся: оргии, буйства, и посещение предосудительных мест”* [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 35, спр. 1314, арк. 1].

У цьому ж 1858 році було прийнято рішення про створення “університетської поліції”, до обов’язків якої входив нагляд за поведінкою студентів, а також обов’язкове, так би мовити, “планове” відвідування помешкань *“непотребных женщин”* Цікаво, що окремим пунктом передбачалося *“при задержании студентов обращаться с ними с должною вежливостью и приличием”* Проте подальша доля студентів була сумною – з університету їх беззастережно виключали [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 35, спр. 1314, арк. 1–1 зв.].

Особлива пильність проявлялася також в питаннях венеричних захворювань – тут держава в особі губернаторів встановлювала норми, контролювала їх виконання, впроваджувала репресивні адміністративно-правові дії. Серед першочергових заходів (1859 р.) було проголошено організацію “лікарської поліції” для боротьби з *“любострастной болезнью”* (сифілісом) [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 36, од. зб. 997, арк. 6]. Розгорталася кампанія із закриття (або принаймні – перенесення) *“борделей”* Так, за роз-

порядженням Київського генерал-губернатора 1861 р. у м. Біла Церква будинок розпусти було перенесено у віддалену частину міста, разом із *“находящимися в нем девками”* Показово, що крім зростання захворюваності на сифіліс, приводом для цих рішучих дій було те, що на квартирі, поруч із *“борделем”*, мешкали учні місцевої гімназії [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 38, спр. 269, арк. 1–9]. Матеріали судної частини містять також статистичні дані про будинки розпусти в межах генерал-губернаторства. На 1 січня 1879 р. жінок *“свободного поведення”* в них значилося 138 (всього *“домов терпимости”* – 48). На кінець цього року будинків вже було 71, в них за списком значилася 131 жінка. Окремо склалися дані на тих, хто не з’являвся на медичний огляд (82 особи), тих, хто займався *“таємною розпустою”* (164 особи – більше, ніж на 20%, порівняно з *“офіційною”* проституцією), а також виявлено кількість жінок (103) та чоловіків (61), хворих на сифіліс [ЦДІАК. – Ф. 442, оп. 533, од. зб. 158, арк. 63].

Зростання проституції у містах було, очевидно, спровоковано стрімкими модернізаційними процесами, зокрема – активною мобільністю населення [Маслійчук 2005:207]. Надання *“плотських утіх”* вже визнавалося спільнотою й сприймалося на рівні повсякдення; але ставлення до жінок залишилося незмінним – мешканок *“будинків для таємної розпусти”* називали особливо зневажливо: *девки, проститутки, женщины вольного поведення, непотребные, испорченные женщины*, – так немовби в цьому дійстві обходилося без чоловіків.

Очевидно, слід враховувати, що тогочасні норми та уявлення про добропорядність, подружню вірність, стриманість і т. ін. істотно відрізнялися від сучасних норм. Панування принципів моральної поведінки, насамперед сексуальної, не було притаманним ані еліті суспільства, ані його *“низам”* Особлива поблажливість простежується там, де йдеться про насильство сильного – над слабким, беззахисним, того, хто стоїть на суспільному щаблі вище, – над тим, хто знаходиться під його владою. Як бачимо, на одному полюсі повсякденного життя української людності XIX століття – явні ознаки норм дошлюбної поведінки, а також власне інституту шлюбу, більше того – його певної оформленості, зокрема, в питаннях моральної поведінки. Очевидно, що для всіх верств населення не були сторонніми принцип *“не перелюбствуй”*, ідеї доброчесності та фізичної стриманості, скромності, інших моральних устоїв (давався взнаки й потужний вплив християнської традиції та громадської думки). Але з неухильною послідовністю вимальовуються життєві колізії драматичного характеру, коли жінки стають жертвами сексуальних домагань, їх зневажають, фізично карають, їм не співчують.

Термінологія, якою у ХІХ ст. послуговувалися чиновники, а також певною мірою – канцеляристи-діловоди, дає можливість відчутти відтінки ставлення суспільства (і, очевидно, конкретної людини, яка була задіяна у розгляді тієї чи іншої справи, і привносила до неї свої емоції) до порушень норм поведінки його членами. Це яскраво проявляється при описі надзвичайних подій, якими можна вважати, наприклад, “згвалтування мужолозтвом” У цьому випадку чиновник не шкодує гнівних слів: *бесчеловечные противные Богу, вере и самому человечеству поступки; противные вере, закону и нравственности* [ЦДІАК. – Ф. 533, оп. 2, од. зб. 582, арк. 9].

Досить чітко, до того ж – майже однослівно, окреслюється згвалтування жінки. Лише в одному випадку цей злочин названо “блудом”, але багатозначність цього терміну відома [Пушкарева 1996: 52]. У такому випадку переважно використовуються терміни *насильство*, а також *примушування* (до розпусних зв'язків) у сполученні зі словами: *сношение/совокупление/растление/лишение девства* – тут йдеться про чисту фізіологію й мало що вказує на людську чуттєвість. Хоча зустрілося також формулювання типу *любострасное сношение, любодейная страсть* (проте в останньому випадку жертва зізналася, що насильник *на любодейание склонил разными его ласкательствами*). Очевидно, що цей термін набув конкретного змісту: пор. – *любострастная болезнь* – коли йшлося про сифіліс.

Там, де чиновник стикався з необхідністю описати, так би мовити, нерегламентовані любовні зв'язки між чоловіком і жінкою й, відповідно, дати оцінку їхній сексуальній невитриманості, лексика змінювалася. Що стосувалося чоловіка, то йшлося про задоволення своїх *роскошей/страстей/плоти*. Не зайвими тут вважалися слова *блуд/распутство/разврат*. Щодо їх партнерок, то ми зустрінемо згадку про той же блуд, а також *любострастную/соблазнительную связь*, але із негативною оцінкою цих дій як таких, що *посрамляют супружескую жизнь* (але цей “сором” вбачався лише щодо жінок).

Тут явно простежується диференціація поведінки (й відповідно – ступеню провини) стосовно чоловіка та жінки. З боку останньої така поведінка одностайно трактувалась як “блуд”, а сексуально-еротичний потяг як мотивація жіночої поведінки мала неприховану негативну характеристику.

Аналіз документів свідчить, що держава намагалася дисциплінувати соціум, встановити певні критерії моральності, зокрема – добродійної поведінки, й визначити їх місце на шкалі суспільних цінностей. Подальше вивчення документальної спадщини дасть

можливість наблизитися до творення моделі гендерної поведінки, притаманній спільноті на різних етапах її розвитку.

Ерошкин 1960 – Ерошкин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1960.

Кон 1996 – Кон И. С. Исторические судьбы русского эроса // Секс и эротика в традиционной культуре. – М.: Ладомир, 1996. – С. 5.

Маслійчук 2005 – Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 197–215.

Пушкарева Н. Л. Сексуальная этика в частной жизни древних русов и москвитов (X–XVII вв.) // Секс и эротика в традиционной культуре. – М.: Ладомир, 1996. – С. 44–91.

Шандра 1999 – Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): Історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформаційний потенціал. – К., 1999. – 144 с.